

Lärarhandledning med kopieringsunderlag

Sofia Z-4515

Lärarhandledning av Kalle Güttler

Sofia Z-4515 av Gunilla Lundgren, Sofia Taikon och Amanda Eriksson

Bokförlaget Tranan · Podium · Forum för levande historia

Ladda ner på: www.levandehistoria.se

*Jag hade en ond dröm
Jag stod vid havet
Plötsligt blev himlen svart
och solen brann upp
Jag hörde fåglar skria i skyn
och deras vingslag varskodde om
onda tider*

Rosa Taikon

Förord

”Vissa personer som inkommit till riket och uppehåller sig här kunna av konungens befallningshavande utvisas. Detta gäller: zigenare, även som den som beträdes med lösdriveri eller bettlande så och den som söker sin utkomst genom uppförande av musik, förevisande av djur eller annan dylik sysselsättning.”

(Ur den svenska Utlänningslagen från 1914. Källa: Ett fördrivet folk s. 26)

Zigenare och romer är synonymer, men romer är idag det mest adekvata ordet. Nedanstående framställning grundar sig främst på artiklar i antologin *Ett fördrivet folk*, vilken rekommenderas för fördjupad läsning (se s. 4).

Romernas historia i korta drag

Romernas historia är som ett stort pussel där viktiga bitar fortfarande saknas. Vissa forskare hävdar att utvandringen från Indien skedde mellan år 240 och år 1000, en mycket orolig tid i nordvästra Indiens och Mellanösterns historia. Numera anser många att det inte var fråga om någon massutvandring. Istället skedde den i vågor, och det fanns flera orsaker till flyttningen – krig, fattigdom, tvångsförflyttning och sökande efter bättre arbete och levnadsförhållanden.

Romerna har sedan dess isolerats såsom folkgrupp på grund av förföljelser och förvisningar, trots att de lever i många länder, inte minst i Europa. Till Sverige kom de första romerna på 1500-talet. Gustav Vasa deklarerade år 1550 att ”tatarerna” måste ut ur landet. Om de gömde sig kvar skulle de straffas till ”liff och godz uthan all nådher.” (Källa: *Ett fördrivet folk*, s. 24)

Vart de än har kommit har romerna förbjudits att slå sig ner. Själv minns jag hur jag 1969 som ung student anslöt mig till det demonstrationståg till Riksdagshuset som Katarina Taikon anförde bakom kravet att låta 47 utvisningshotade romer få stanna i Sverige (*Ett fördrivet folk*, s. 46–47). Även om regeringen då struntade i kraven från demonstranterna, ledde aktionen till att romernas svåra situation uppmärksammades. Men ända fram till början av 1970-talet fortsatte majoritetssamhället att tvångssterilisera romer och tvinga romska kvinnor att göra abort – statliga brott mot mänskliga rättigheter som hade påbörjats 1934 av ”rashygieniska” skäl.

Ute i Europa har levnadsvillkoren för romer varit ännu värre. I Rumänien hölls romer som regelrätta slavar som kunde köpas och säljas ända till 1864, två år efter slaveriets avskaffande i Nordamerika.

Eftersom romerna enligt lag som gällde ända till mitten av 1950-talet inte fick vistas i Sverige, kunde de inte folkbokföras. De var i praktiken statslösa. När Gunnar Sträng 1952 deklarerat i riksdagen att romerna i landet ska ha samma medborgerliga rättigheter och skyldigheter som andra svenskar tog det trots det flera år innan de började folkbokföras – en förutsättning för att de skulle kunna få del av samma sociala trygghetssystem och möjligheter till utbildning som övriga medborgare. Och först måste lagen avskaffas, som sa att de inte fick bo längre tid än tre veckor på samma plats. I praktiken åtnjöt inte romer i Sverige full rösträtt förrän omkring 1960. Under de första efterkrigsdecennierna genomförde svensk polis regelbundet rikssamordnade ”zigenarräkningar” i razzialiknande former för att kunna folkbokföra landets romer.

Det finns idag ca 10 miljoner romer i världen, de flesta i Europa. I Sverige räknar man med ca 50 000 – att jämföra med ca 20 000 judar respektive samer. Till romer räknas ibland också resandefolk, vilka tidigare nedlåtande brukade kallas ”tattare”.

Sverige, romerna och Förintelsen

Hundratusentals romer mördades i nazisternas koncentrations- och förintelseläger. Till Sverige kunde de inte fly, och knappt någon annanstans heller. De var rätts- och skyddslösa. Mellan 1914 och 1954 vidmakthöll Sverige ett generellt invandrings- och vistelseförbud för romer. Endast vid tre tillfällen släpptes romer in i landet. Sveriges regering avvisade med hänvisning till lagen samtliga romska flyktingar. Därmed fick de i praktiken sin dödsdom. De greps av tyskarna och tvingades iväg till olika läger där de internerades eller mördades.

När kriget närmade sig slutet skickade Sveriges regering ut Röda Korset med de vita bussarna under ledning av Folke Bernadotte till koncentrationslägren. De räddade tiotusentals dödsdömda, däribland Sofia Taikon, vars levnadshistoria gestaltas i boken *Sofia Z-4515*.

Kan man behandla folkmordet på romer under andra världskriget i grundskolan?

Gunilla Lundgrens text och Amanda Erikssons serieteckningar är mjuka i tonen, trots att de skildrar fruktansvärda händelser. Sofia Taikon var själv mycket angelägen om att inte skrämma barnen genom att återge sina värsta minnen från krigsåren. Därför är berättelsen möjlig att ta till sig även för 11–12-åringar – men naturligtvis ger boken ohyggliga insikter i mänsklig ondska. Att låta elever läsa den utan god handledning skulle motverka sitt syfte, detta gäller även äldre elever.

Av vilken anledning ska grym verklighet behandlas i grundskolan? Just därför att den är – verklighet. En verklighet som i hög grad påverkar vår tid och tendenser i det moderna samhälle som den unga generationen ska ta över. Förintelsen *går inte* att blunda för, inte ens för unga elever. De stöter ständigt på referenser till den – i teve, tidningar, filmer, spel och böcker. Förintelsens och andra världskrigets känslomässiga arv förs också vidare från generation till generation. Barnbarnsbarn till de få som överlevde koncentrations- och förintelselägren finns i skolklasser runtom i landet.

Som lärare har vi uppgiften att informera och bearbeta fakta om Förintelsen med eleverna i den svenska grundskolan. Det är en viktig del av arbetet med skolans värdegrund och helt i linje med Lpo 94. (Se citat sista sidan och vidare kursplanerna för Sk och Hi.) Svåra existentiella och etiska frågor presenteras med ”mjuka” och barnnära teckningar i *Sofia Z-4515*. Därigenom blir de lättare att ta till sig för både yngre och äldre elever. Att det handlar om personer i en bok gör att risken för elevers känslomässiga blockeringar minskar. Det blir lättare att hålla en ”saklig ton” i samtalen med eleverna.

Mer information för lärare och elever

Om du vill läsa mer, båda som lärare och elev, finns litteraturtips och faktasidor på: www.levandehistoria.se. Individuella vittnesmål med korta texter och foton finns på: <http://levandehistoria.se/forintelsen>

Romernas historia och situation i dagens svenska samhälle beskrivs på ett engagerande och vederhäftigt sätt i antologin *Ett fördrivet folk*, utgiven 2005 av Forum för levande historia (kan beställas på webben). Den finns också i en lättläst version, *Ett bortjagat folk*, som kan läsas av yngre grundskoleelever, elever med svenska som andraspråk, elever med lässvårigheter och elever i särskolan. Till båda böckerna finns lärarhandledning.

Andra böcker om romer som rekommenderas

- *Aljosha, zigenarhövdingens pojke* av Gunilla Lundgren och Aljosha Nils-Erik Dimiter Taikon (Bonnier Carlsen 1997). Lämplig att läsas för och av elever från mellanstadiet och uppåt.
- *Utan hus utan grav*. Redaktör Gunilla Lundgren (W&W 2002)
- *Svarta rosor – Kale Ruze*. Romsk litteratur, kultur och historia av Gunilla Lundgren (Bokförlaget Tranan 2003)
- *”I betraktarens ögon”* av Hans Caldaras (Prisma 2002) Finns även i pocket (PAN/ Prisma 2005)
- *Om detta må ni berätta* av Stéphane Bruchfeld och Paul A Levine. Obs: avsedd för vuxna. (Regeringskansliet/Levande Historia 1998; kan beställas genom Forum för levande historia)
- *En kritisk betraktelse över Sveriges hållning under andra världskriget*, bland annat i förhållande till flyktingar, som är lämplig både för lärare och intresserade elever i år nio, är Heder och samvete av Maria-Pia Boëthius (Ordfronts förlag 1999)

Gör en utställning

Ett sätt att sammanfatta och bearbeta det svåra temat Förintelsen, är att samla bilder, texter och annat som eleverna producerar under arbetets gång. Komplettera med utskrift av foton och konkreta faktauppgifter och gör en enkel utställning som kan visas för andra elever på skolan och kanske för föräldrar. Utställningen kan kompletteras med uppläsningar av texter, framträdanden med dialoger och vara utgångspunkt för gemensamma diskussioner kring etiska nyckelfrågor.

Kommentarer till kopieringsunderlagen

Läs igenom dem noggrant och fundera över deras användningsmöjligheter. Texter som skrivs bör läsas upp och diskuteras/kommenteras i grupp eller helklass. Bilder bör presenteras och analyseras gemensamt. Dramatiseringar bör komma alla till del och tolkas tillsammans.

Vilken stämning som råder i en viss klass avgör naturligtvis hur långt och djupt man kan komma med arbetet kring *Sofia Z-4515*. Här går det inte att ge några suveräna anvisningar. Varje lärare måste utifrån sin yrkeserfarenhet avgöra vilket material som kan vara lämpligt att använda i en specifik elevgrupp.

Med förhoppning att denna handledning ska bidra till att fler lärare använder den angelägna boken *Sofia Z-4515* som grund för ett tematiskt arbete kring folkmordet på romer under andra världskriget.

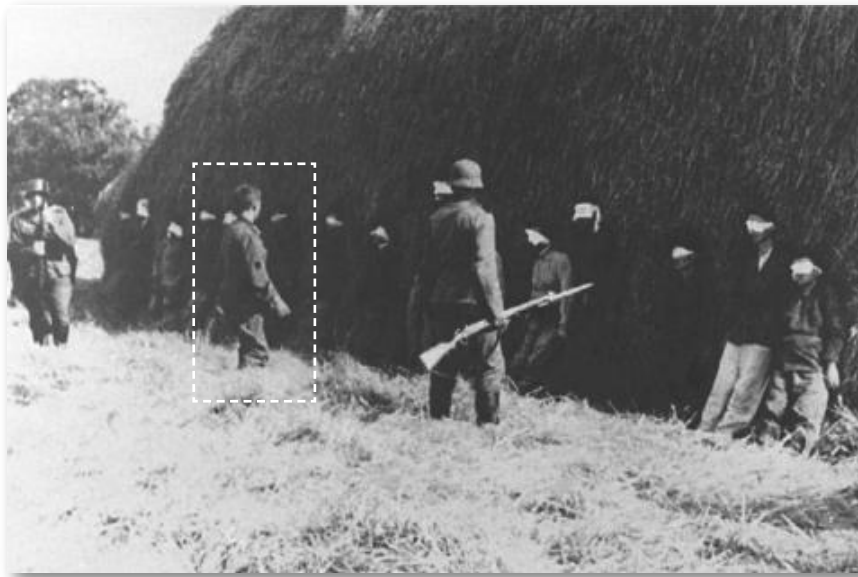
Kalle Güettler

ROSLAGEN VÅREN 2007

Kopieringsunderlag

"Jag lydde bara order"

Man har alltid ett val. Vad man väljer får konsekvenser – för en själv och för andra. I värsta fall väljer man döden. Att bli en mördare eller att ge sitt eget liv för att slippa ta någon annans. Föreställ dig att du var soldaten Joseph Schultz på bilden. Varför valde du att göra så? Använd din fantasi och inlevelse. Skriv ner vad som för genom ”ditt” huvud just den sekund som bilden visar.

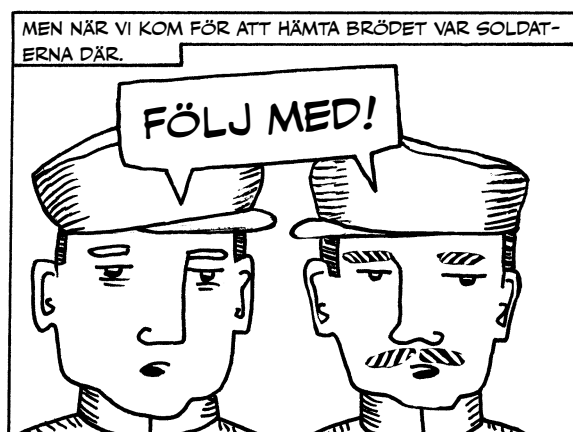
En tysk trupp som under andra världskriget opererade i Jugoslavien hade varit och med om att bränna byar som repressalieåtgärd och skall här avrätta en grupp tillfångatagna partisaner och civila, som redan står uppradade framför en stor höstack med förbundna ögon och väntar på skotten. En ung soldat i exekutionsplutonen, Joseph Schultz, vägrar skjuta. Istället går han fram och ställer sig i raden av dödsdömda. Vi skulle knappast känna till denna handling om den inte förevigats på bild. En av hans kamrater tog fotot 20 juli, 1941.

Okänd fotograf

Bild

[illegible]

"Vi följer bara order"

Polacken som barnen litade på, angav dem till nazisterna. Hur kunde han eller hon göra så mot små barn? Använd din inlevelse och skriv ner tänkbara förklaringar:

Hur förklarade polisen att Sofia måste lämna sin nya familj? Kanske hade han själv barn. Föreställ dig att du var den polisen och skriv ner vad du såg, tänkte och kände.

Att berövas sin mänsklighet

Vad betyder ditt hår och din frisyr för dig? Hur tror du att Sofia och de andra kände när de blev rakade med våld? Hur kan det ha påverkat deras självförtroende?

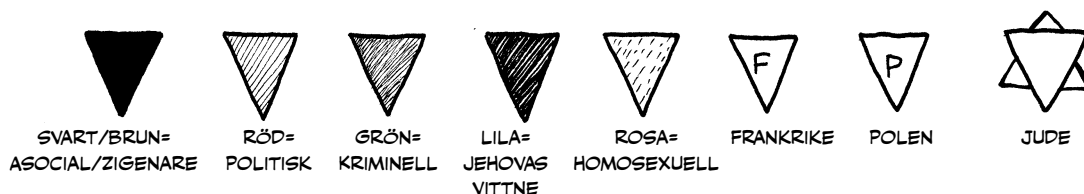
JAG SPARADE BRÖDSMULOR I MIN FICKA SOM OM DET VAR GODIS.

Hur förändrade svälten deras sätt att vara mot varandra?

Det fanns ingen värme. Många saknade filt. Ibland vaknade Sofia med ett lik bredvid sig. Använd din inlevelse. Det är en mörk natt när ingen vågar prata. Ändå finns det ljud. Använd dina sinnen och fantisera om ljud, lukt, vad du ser, hur det känns i kroppen och en smak i munnen. Vilka tankar far genom ditt huvud? Skriv ner dina sinnesintryck och tankar på korta rader ovanför varandra.

Varför ville inte Sofia säga vad siffrorna på armen betydde? Kan man skämmas för att man har blivit förnedrad och misshandlad? Kan sådant hända nuförtiden?

Text

Skriv en text med titeln: *Det hon aldrig kunde berätta.*

"Varför föddes vi till zigenare?"

Varför tror lägervakterna att romerna kan dansa och sjunga? Hur kan de säga så? Vem kan sjunga och dansa under vapenhot?

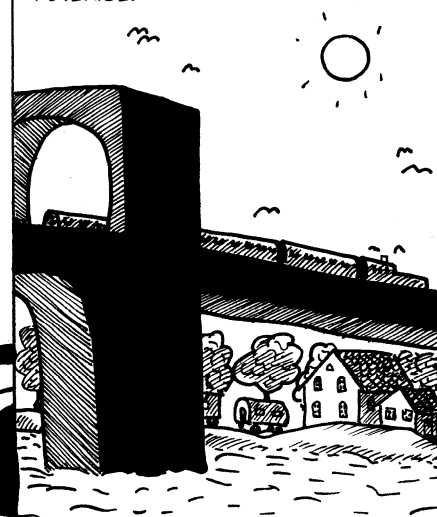
Varför önskar Sofia att hon aldrig hade fötts till zigenare? Var skulle hon ha varit om hon hade blivit född till tysk eller svensk? Varför då? Vem har rätt att slå en annan människa enbart för att hon eller han tillhör ett visst folk? Finns det personer i vår tid som anser sig ha den "rätten"?

Dikt

Skriv en dikt i två spalter. Den vänstra spalten har rubriken: *De säger att jag ...*
Den högra spalten har rubriken: *De vet inte att ...*

JAG FÖLJDE MED KVINNORNA OCH DE GAV MIG ETT HEM. DE SA ATT DE VAR MINA SLÄKTINGAR. DÅ FICK JAG STANNA I SVERIGE.

Vad betydde det för Sofia att hon träffade andra romer i Sverige? Kan det vara en trygghet att tillhöra en föraktad folkgrupp – trots alla fördomar som finns?

Måla

Måla med färg på ett stort papper. Målningens tema är: *Utanför gemenskapen – innanför gemenskapen*. Måla dels färger, rörelser och former som du förknippar med gemenskap, dels sådana som du förknippar med att vara utstött.

Skiljas – mötas – och skiljas för evigt

Om man är alldeles ensam i världen, om allt går en emot, om plågorna är outhärdliga och det inte finns något hopp alls – då kan man ibland känna som Sofia i denna serieruta (1). Men om man får vara nära människor som man tycker om och som håller av en, kan man vilja överleva för deras skull (rutorna 2 och 3).

Sofia och hennes familj tvingades uppleva många skilsmässor. Den nedersta rutan på föregående sida (4) visar ett avsked som är värre än alla andra. Det är ett farväl för alltid. Teckningen visar pappa i mitten, Anna till vänster, Kristina till höger och Sofia i bakgrunden. Vilka tror du förstår att pappa ska dödas? Vilka tankar tror du de har i sina huvuden? Försök läsa deras tankar.

Drama

Du arbetar tillsammans med tre kamrater. Skriv Anna, pappa, Kristina och Sofia på fyra lappar och dra lott med dem. Skriv sedan de *hemliga tankar* som du tror att den person har, vars namn står på din lapp. Dina tre kamrater gör likadant. Visa inte vad ni har "tänkt". Anteckna vad du *skulle ha sagt* till pappa när han fördes bort. (Den som har pappas roll kan gärna hitta på något mer än texten i pratbubblan.)

Öva sedan in en liten scen med avskedet från pappa, där ni säger replikerna som ni har hittat på. Sedan vänder ni er i tur och ordning från de andra och viskar er hemliga tankar till publiken. Spela upp scenen för resten av klassen. Se och lyssna på de andras sketcher och diskutera de olika tolkningarna gemensamt i klassen.

Ensam i världen, i kolsvart mörker, i ondskans makt

Läs serierutan med inlevelse. Föreställ dig att det är du som är där. Blunda, använd din fantasi och öppna dina sinnen. Hur känns tågets skakningar? Hur känns det flisiga trägolvet? Lyssna på de andra som har packats in i vagnen, hur låter de? Vad säger de? Vad verkar de göra? Stirra in i mörkret – syns det någon ljusstrimma? Vad hör du? Hur luktar det? Hur känns det i munnen? Händer det något särskilt? Kan du sova? Vad tänker du på?

Skriva

Ta fram dina sinnesintryck från fantasin och skriv ner dem på ett papper, huller om buller.

Kan en god vän ersätta en familj?

Tänk, skriv, diskutera!

Hur ska en verkligt god vän, en riktigt nära vän, vara? Har du någon sådan vän? Vad skulle det ha inneburit för Sofia om hon inte fått en sådan vän i Sverige?

✚
2 AUGUSTI 1944

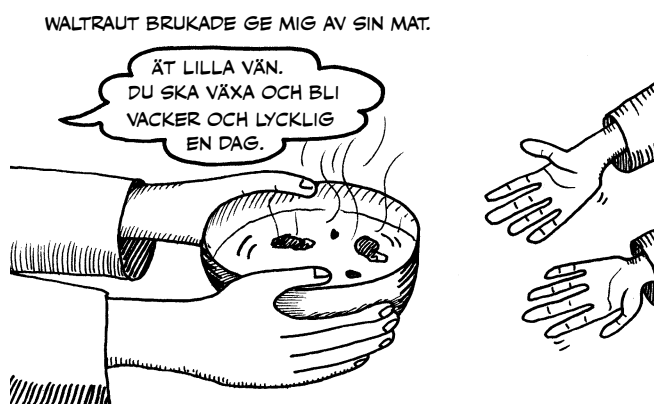
DÅ VISSTE JAG INTE VAD JAG FICK HÖRA LÄNGT SENARE.
DEN ANDRA AUGUSTI 1944 GASADES ALLA ROMER SOM
VAR KVAR I ZIGENARLÄGRET I AUSCHWITZ-BIRKENAU IHJÄL.

Var ska man sörja den som aldrig fick en grav?

Var finns de älskades själar, när de inte har någon grav? Kan man finna en plats att sörja dem?

Medmänsklighet och mod

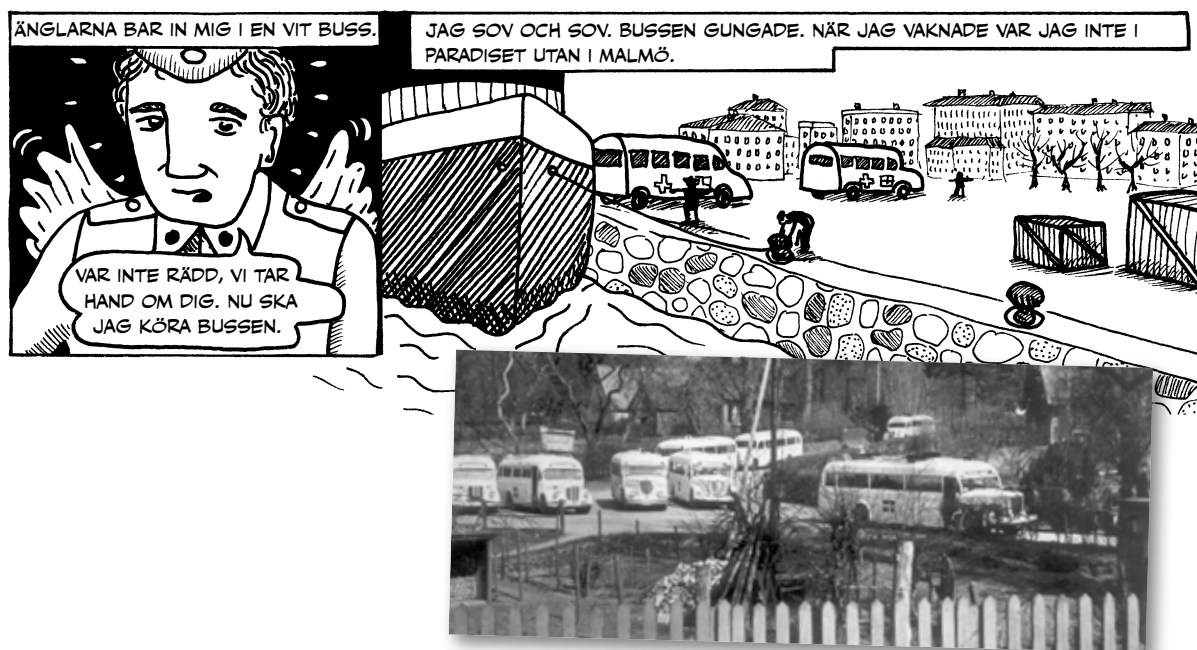

Sofia hade nog inte överlevt i lägren om hon inte hade mött modiga människor som hjälpte henne trots faran för sina egna liv. I vilka sammanhang behövs det modiga människor idag? Skulle du själv våga riskera din egen säkerhet för att rädda någon annan?

Drama

Bilda en liten dramagrupp med två, tre kamrater. Spela upp en realistisk scen från 2000-talet där ni gestaltar en situation där en av er är hårt utsatt och inte skulle klara sig om inte någon av de andra vågade ingripa med fara för sin egen säkerhet. Gestalta med repliker och kroppsspråk hur var och en av de andra väljer att agera (eller att inte agera) och varför de gör det valet.

De vita bussarna från Sverige ...

... och helt andra svenska bussar

Sverige ger, och Sverige tar ... Ibland kan det vara svårt att förstå hur vårt land fungerar. Folke Bernadotte och hans medhjälpare från Röda Korset for rakt in i det brinnande kriget med sina vita bussar och lyckades rädda tiotusentals lägerfångar från döden. Deras modiga insats motsvarades inte av en lika mänsklig politik i Sverige. Flyktingar skickades tillbaka mot sin vilja, och de sändes kors och tvärs i landet mellan olika förläggningar. Och i början av kriget hade Sveriges regering länge vägrat att ge skydd åt flyktingar undan nazismen.

Liknande saker händer på 2000-talet. Flyktingar som har förlorat allt hopp om att kunna leva i sitt hemland, skickas tillbaka mot sin vilja med polisbevakning. Det händer att politiska flyktingar sätts i fängelse och till och med mördas när de kommer hem. Andra försöker fly igen, och blir hemskickade på nytt...

Det är du som ska styra det här landet i framtiden, tillsammans med alla andra som är unga idag. Hur vill du ha det? Diskutera med några andra elever och anteckna vilka regler ni skulle vilja införa. Om ni inte kan enas, delar ni upp er och skriver två olika uppsättningar regler. Läs sedan upp dem i klassen, lyssna på andras regelförslag och ha en allmän diskussion.

Ville du veta allt detta?

I så fall: varför?

Annars: varför inte?

Skriv ner dina tankar.

This image shows a blank sheet of white paper with horizontal ruling lines. The lines are evenly spaced and run across the width of the page. There are no margins, text, or other markings on the paper.

Varför?

Gör en tankekarta med både frågor och förslag.

”Det etiska perspektivet ingår i all utbildning men får sin särskilda betydelse när det gäller frågor kring demokrati, mänskliga rättigheter samt makt och förtryck i olika former. Ämnet ger medvetenhet om och insikter i sådana frågor och ger tillfällen till reflektion om det personliga ansvaret. En viktig aspekt är kunskaper om nationella minoriteters och invandringens roll i samhället.”

(Lpo 94, kursplaner och betygskriterier 2000, s 87)

Sedan 1999 erkänner Sverige fem nationella minoriteter: judar, romer, samer, sverigefinnar och tornedalingar. Deras språk jiddisch, romani chib, finska och meänkieli, har status som nationella minoritetsspråk.

Under andra världskriget mördades hundratusentals romer av nazisterna. En av de få överlevande var Sofia Taikon. Hennes vittnesmål gestaltas i serieform av Gunilla Lundgren och Amanda Eriksson på ett så ärligt men försiktigt sätt, att *Sofia Z-4515* är lämplig för elever i främst år 6–9.

Produktionen av *Sofia Z-4515* stöds av Forum för levande historia och Integrationsverket och har fått pris av Stiftelsen *Hela Sverige – Artister mot nazister*. Gunilla Lundgren tilldelades ett personligt pris ”för sitt oförtröttliga engagemang för människovärdet med hjälp av det skrivna ordet”. Bokförlaget Tranan och Podium är tillsammans utgivare av boken.

Boken och lärarhandledningen kan beställas från Förlagssystem: order@forlagssystem.se, telefon 08-657 95 00. I denna lärarhandledning ger Kalle Güettler metodiska ingångar till materialet. Handledningen och kopieringsunderlagen får laddas ner och mångfaldigas för undervisning. På www.levandehistoria.se finns länkar och databaser för den som söker mer information om Förintelsen.

Lärarhandledning med kopieringsunderlag av Kalle Güettler till boken **Sofia Z-4515** av Gunilla Lundgren, Sofia Taikon och Amanda Eriksson.